

"מוטל בפרשת דרכים"

עיון בסיפור אגדה על אבא תחנה חסידא

יעל מאלי

פתיחה

- 1 אבא תחנה חסידא נכנס לעירו ערב שבת עם חשיכה
והבילתו מונחת לו על כתפו,
ומצא מוכה שחין אחד מוטל בפרשת דרכים,
אמר לו: רבי, עשה עמי צדקה, והכניסני לעיר,
5 אמר (אבא תחנה): אם אני מניח חבילתי מהיכן אתפרנס אני וביתי.
ואם אני מניח את מוכה שחין אני מתחייב בנפשי,
מה עשה?
המליך יצר טוב על יצר רע
והכניסו למוכה שחין לעיר,
10 ובא ונטל את חבילתו ונכנס עם דמדומי חמה,
והיו הכל תמהין ואומרים: זה הוא אבא תחנה חסידא?!
אף הוא הרהר בלבו, ואמר: תאמר שמה חללתי את השבת?!
באותה שעה הוריצ הקב"ה את החמה.
דכתיב: "וזרחה לכם יְיָֹאֵי שמי שמש צדקה [ומרפא בכנפיה]" (מלאכי ג כ)
15 באותה שעה הרהר בלבו, ואמר: תאמר שלא נתקבל שכרי?!
יצתה בת קול ואמרה לו: "לך אכול בשמחה לחֶמְךָ ושתה בלב טוב יִינֶךָ כי כבר
רצה האלהים את מַעֲשֶׂיךָ" (קהלת ט ז) –
נתקבל שכרך (קהלת רבה ט א ז).

עיון ראשוני בסיפור מעורר כמה שאלות: מי היה אבא תחנה החסיד? מהן הדילמות הערכיות והדתיות שבהן הוא התחבט? כיצד הוא החליט? מה נחשב בעיניו "יצר רע",

ומהו "יצר טוב" לדעתו? ומה נוכל אנחנו ללמוד מן השאלות ומן התשובות שמביא בפנינו בעל האגדה?

נתייחס לשאלות שהעלינו תוך בחינת מושגי המפתח בסיפור וההקשרים הספרותיים וההלכתיים, שלו ונטען שהסיפור "משוחח" עם סיפורים ידועים ממקורות חז"ל, והוא מעין "סיפור בבואה"¹; הבנת האסוציאציות העולות מן הסיפור תוסיף לנו עומק בהבנתו. נראה גם כיצד ההקשר ההלכתי אף הוא משמעותי להבנת הסיפור.²

אבא תחנה חסידא

המצג הפותח את סיפורנו הוא מעט המכיל את המרובה. הסיפור מציג בפנינו אדם, אבא תחנה, המכונה "החסיד", שחוזר לביתו "בערב שבת עם חשיכה" המעבר מחול לקודש – ועל כתפו החבילה שלו.

גיבור הסיפור מכונה בשלושה שמות, אבא, תחנה וחסיד, ובכל כינוי נוכל למצוא רמז לאישיותו ולמעשיו, ולפיכך שם הגיבור מהווה מפתח להבנת הסיפור. השם המלא "אבא תחנה חסידא" לא נזכר במקורות נוספים,³ אבל שמו – המזכיר תחינה ותחנונים – מקרב אותנו אל שמות של חסידים אחרים, מוכרים יותר, כמו ר' חנינא בן דוסא, חוני המעגל ונכדו חנן הנחבא. גם שמותיהם נגזרים מן השורש "חנן".

הכינוי "חסיד" משייך את אבא תחנה לאותם "חסידים ואנשי מעשה" הנזכרים לא מעט במקורות התלמודיים, ומתייחדים כדמויות מופת הקשורות בקשר בלתי אמצעי לקב"ה. החסידים בימי המשנה נהגו להרבות בתפילה,⁴ ולהקפיד במצוות לפנים משורת הדין. בין המצוות שנהגו להחמיר בהן במיוחד היתה מצוות שמירת שבת;⁵ החסידים היו

- 1 ראו יאיר זקוביץ, מקראות בארץ המראות, הקיבוץ המאוחד 1995, שם הוא מביא את המונח "סיפור בבואה". סיפורי בבואה באים במקרא, וחז"ל המשיכו ליצור על פי הסוגה הספרותית הזו ולבנות סיפורים מקבילים. בסיפור בבואה יש דמיון לסיפור קודם אך הגיבור החדש פועל כאנטיזה לדמות אחרת ולמעשיה. הקורא אמור להבחין בדמיון ובשוני בין הסיפורים ולהעריך את החדש על יסוד השוואתו לישן (עמ' 13). וראו להלן, בקטעים המדברים על נחום איש גמזו.
- 2 "אי אפשר, באופן עקרוני, לדון בסיפור האגדה הקלסי, מבלי להיות מודע תדיר ותמיד, שהוא חלק מן הספרות התלמודית ככלל... (חלק מ)עולם ההלכה..." – ראו יונה פרנקל, סיפור האגדה – אחדות של תוכן וצורה, הקיבוץ המאוחד 2001, עמ' 224.
- 3 בפרקי דר' אליעזר נזכר פעמים אחדות בעל אגדה בשם ר' תחנא. אין בידינו יכולת להכריע אם מדובר באותו אדם.
- 4 ייתכן שהשמות תחנה, חוני וכדומה, מרמזים על חסידים כמרכיב בתפילות.
- 5 ראו להלן בפרק "דילמה שנייה" – ונכנס עם דמדומי תמה", ובעיקר הע' 22.

מחמירים על עצמם, לעיתים עד סיגוף. החסידים הראשונים נודעו גם כמלומדים בניסים.⁶ גם הכינוי "אבא" מרמז לנו על היותו של אבא תחנה מלומד בניסים.⁷ כאמור, גיבור הסיפור מכונה בשלושה שמות המצביעים על חסידות, יראת שמים וקירבה לקב"ה. האם הסיפור יעמיד במבחן את חסידותו של אבא תחנה?

רמז לכך שאנו עוסקים בסיפור מבחן נמצא כבר במצג, במשפט הראשון של הסיפור: אבא תחנה החסיד, אדם שלפי הבנתנו מחמיר מאד בשמירת שבת, נכנס לעירו ב"ערב שבת עם חשיכה". הוא ממהר מאד לביתו כדי שלא יחלל את השבת, ועל כתפו חבילה. מה היה בחבילתו? היא סגורה, ולא נותר לנו אלא לנחש.⁸ אבא תחנה ממהר לשוב לביתו ומגיע לפרשת דרכים.

אנו רוצים לטעון שהסיפור כולו "מוטל בפרשת דרכים". לשם כך נברר תחילה את משמעות המושג.

פרשת דרכים

"פרשת דרכים" היא מושג מפתח בסיפורנו. פרשת דרכים היא צומת, ואנשים רבים עוברים בה. פרשת דרכים היא המקום הפומבי והנגיש ביותר.⁹ מה עשוי לקרות בפרשת דרכים?

פרשת דרכים היא המקום שההולך נעצר בו ומברר את המשך דרכו. היא נקראת גם "אם הדרך": "כמו שהאם יולדת, כך זו מולדת דעה לתועים בדרך. פרשת דרכים – שמתפרשת לדרכים הרבה" (שכל טוב לבראשית לח יד, מהדורת בובר עמ' 228).

- 6 "החסידים לא היו כת אלא בודדים שהצטיינו במעשיהם הטובים, והיו מלומדים בניסים. לא נמסרו הלכות בשמם. הם היו דומים לנביאים בהליכותיהם, חיו בפשטות רבה, הנוטה לעוני, השפיעו על ידי מעשיהם, ובהיותם דוגמא לאחרים. החסידים היו אהובים על העם" – ראו גד בן עמי צרפתי, "חסידים ואנשי מעשה והנביאים הראשונים", תרביץ כו (תשי"ז), עמ' 289-314. ספרא, לעומתו, חושב שהחסידים הראשונים כן היו תנועה, זרם רעיוני-חברתי של אנשים שנתכנו חסידים, חוג הקרוב לעולם הפרושים, אך לא זהה עמו – ראו שמואל ספרא, בימי הבית ובימי המשנה, ירושלים תשנ"ו. עמ' 518.
- 7 התואר "אבא" מופיע כתוארם של עושי נסים ונפלאות, וצורף לשמם של החסידים הראשונים – ראו: מאיר בר-אילן, "גירוש שדים על ידי רבנים – משהו על עיסוקם של חכמי התלמוד בכשפים", דעת לד (תשנ"ה), עמ' 31-17; מ"כ לרנר, "לחקר הכנויים והתארים – א. אבא", תעודה ד (תשמ"ו), עמ' 93-113.
- 8 במקורות רבים "חבילה" מאופיינת כחבילת עצים, למשל: "דברים המסותרים מבני אדם הוציאו ר' עקיבא לאורה: בכל יום היה מביא חבילה של עצים חציה מוכר ומתפרנס וחציה מתקשט בה" – אבות דרבי נתן, נוסח א פרק ו, עמ' 29.
- 9 על המושג "פרשת דרכים" בספרות חז"ל עיינו בנספח ב'.

אבל האם הדרך אכן מתפרשת, מתפרשת בה? או שמא יש להיזהר משתי הדרכים גם יחד?

בפרשת דרכים יש שילוט והכונה. אך האם ההכונה מונעת מאיתנו לטעות? מי שבחור בדרך הלא נכונה עלול להפוך את הפרשה לפרישה ולהתרחק מיעודו. ואולי בשתי הדרכים אורכת סכנה?

פרשת דרכים היא מקום גאוגרפי, אבל היא משקפת גם את "הגאוגרפיה הפנימית" של האדם. האדם נמצא על אם הדרך ומתקשה להחליט. עד עתה הלך בדרך ברורה, עכשיו הוא עלול לטעות, לבחור בחירה שגויה. האם פרשת הדרכים בסיפורנו תבדר כפשר הדרך ויהיה בה מן הגילוי והבירור, או שמא תהיה זו פרישה והתרחקות? ובסוף הדרך, האם ידע הגיבור אם נכונה היתה בחירתו?

עם בעיות אלו התמודד גיבור סיפורנו. מה אירע לאבא תחנה חסידא כשהגיע לפרשת דרכים?

הגאוגרפיה החיצונית והפנימית של פרשות הדרכים

כפי שצינו בהקדמה, הסיפור עוסק בדילמות ערכיות. לא רק מוכה שחין אנונימי "מוטל בפרשת דרכים" אלא עולמו הרוחני, הערכי והמוסרי של גיבור הסיפור "מוטל בפרשת דרכים".

הסיפור מחולק לשלוש תמונות. הראשונה קפואה: על אם הדרך מוטל מוכה שחין, ובסמוך אליו עומד אבא תחנה חסיד; מוכה שחין פונה לאבא תחנה חסיד בבקשת עזרה. אבל ההתרחשות כולה מתרחשת בתוך נפשו של אבא תחנה, והיא נקטעת במילים "מה עשה?".

בתמונה השנייה יש תנועה: אבא תחנה מניח את חבילתו ומכניס את מוכה שחין אל העיר.

התמונה השלישית היא המורכבת והרחושה ביותר. יש בה תנועה ומתרחשים בה, בבת אחת, אירועים חיצוניים ופנימיים: אבא תחנה יוצא מן העיר, נוטל את חבילתו שהושארה קודם ונכנס שוב אל העיר. גם בתמונה זו יש פנייה בדברים: אנשי העיר תמהים בקול על אבא תחנה. במקביל ישנה שוב התרחשות פנימית בתוך נפשו של אבא תחנה, המבוטאת במילות שאלה: "תאמר שמא חללתי את השבת?!". באותה שעה מגיב הקב"ה לתמיהת אנשי העיר ולספיקות הפנימיים של אבא תחנה במתן אות מן השמים ומזריח את החמה; ובעל האגדה מחזק את תיאור האות בפסוק. באותה שעה מתלבט שוב אבא תחנה: "תאמר שלא נתקבל שכרי?!". וההתלבטות מסתיימת בבת-קול, שאף היא מביאה פסוק.

נחזור לתיאור התמונה הראשונה. אבא תחנה חסידא עובר מן המקום הפתוח, מן הדרך, אל עירו וביתו;¹⁰ רגע המעבר מתרחש "ערב שבת עם חשיכה", בשעה שעושים את ההכנות האחרונות לקראת שבת.¹¹ הדרך, רשות הרבים, מתרוקנת, והנה עובר בה הלך, אחד מאחרוני הנכנסים אל העיר. זהו אבא תחנה חסיד. ניתן לשער שהוא שב ממלאכתו. (החסידים הראשונים היו אנשים עמלים ולרוב התפרנסו בדוחק; ייתכן גם שנעדר מביתו במשך ימים רבים.) על כתפו מונחת – נמצאת במצב סביל ויציב – חבילתו. אולי צרור בה מזון למשפחתו, אולי זו חבילת עצים, אולי טמון בה שכר עבודתו. איננו יודעים מה יש בה, אך אנו יודעים שבלעדיה, כפי שהוא מעיד על עצמו, יתקשה אבא תחנה לפרנס את משפחתו. קשה לו לוותר עליה.

מדוע התלבט אבא תחנה חסיד? מה היה הקושי שעמד בפניו? הקורא בן זמננו מופתע – הוא מצפה מחסיד שיעשה מעשי חסד ללא שהיות.

אבא תחנה מצא מוכה שחין אחד מוטל בפרשת דרכים, שביקש ממנו "רבי, עשה עמי צדקה, והכניסני לעיר". מוכה השחין אינו יכול להלך ברגליו. עולה מן הסיפור אפוא שאבא תחנה צריך לשאת אותו העירה על גבו, ועליו להחליט: האם להניח בצד הדרך את החבילה המונחת על שכמו ובמקומה לשאת את מוכה השחין – מי יודע אם ימצא את חבילתו בצאת שבת, כשישוב לאותו המקום? ואולי בתוך החבילה צוררים צורכי השבת של משפחתו, ובלעדיה תישאר משפחתו רעבה? הסיפור משאיר את המשפחה בצל, ואין אנו יודעים דבר על מצבם הכלכלי, על רגשותיהם. אך החללים שנשארים פתוחים בסיפור מובילים אותנו לחוש במצוקת המשפחה. מול פרנסת המשפחה מוטל מוכה שחין אחד, אדם חסר זהות. והמשמעות בעיני אבא תחנה של השארת מוכה שחין בפרשת הדרכים היא "להתחייב בנפשו". אך מדוע השתמש המספר בביטוי כה קיצוני?

לפני שנפנה לעסוק בדילמה שהתחבט בה חסיד נברר את מושג המפתח השלישי בסיפורנו: "מוכה שחין".

10 ראו אדמיאל קוסמן, מסכת גברים, ירושלים, 2002, עמ' 94 ואילך.

11 הביטוי "ערב שבת עם חשיכה" מציין מעבר מחול לשבת: "שלושה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשיכה: עשרתם? ערבתם? הדליקו את הנר" (שבת פ"ב מ"ז).

שעת המעבר היא גם שעה שהכל ממהרים בה לביתם: "שנים שהיו מהלכין ברשות הרבים: אחד רץ ואחד מהלך, שניהם רצין, שניהם מהלכין, שניהם ממשמשיין והזיקו זה את זה – שניהן פטורין שלזה רשות להלך ולזה רשות להלך. איסי הבבלי אומר: הרץ חייב מפני ששינה. ומודה איסי הבבלי שאם היה ערב שבת עם חשיכה פטור" – תוספתא בבא קמא פ"ב ה"א, מהדרות ליברמן עמ' 27.

מוכה שחין

נראה לנו שמוכה השחין חיכה לעזרה במשך שעות ארוכות. מוכה השחין היה כל כך חולה וחלש שלא יכול היה לעשות בעצמו את כבוד הדרך האחרונה אל העיר. משהו צריך היה לשאת אותו על כתפו, משום שהוא לא יכול היה להלך ברגליו. וכך היה מוטל בפרשת הדרכים, במקום הפומבי ביותר והנגיש ביותר. ניתן לשער שאנשים רבים הלפו על פניו קודם לכן, שגם מהם הוא ביקש שיעשו עימו צדקה ויכניסו אותו לעיר, אך איש לא שעה לבקשתו. ועכשיו הגיע הרגע האחרון: "ערב שבת עם חשיכה". לכשיחשיך ותיכנס השבת, איש לא יעבור עוד בדרך. מוכה השחין יישאר לבדו, וחיייו יהיו נתונים בסכנה. כאן חשוב להדגיש את משמעות המושג "מוכה שחין"¹². כמושג, הוא אינו מקביל ל"סתם עני", ואצל חז"ל הוא אדם הנמצא בתחתית סולם העניות. על שום מראהו הרוחה ומברכים על מוכה שחין "ברוך משנה הבריות" או "ברוך דיין האמת" (ברכות נח ע"ב). מחלת השחין נחשבה בתקופת המשנה והתלמוד למחלה מסוכנת, מדבקת, ומפיצה ריח רע. מוכה השחין נמצא בתחתית המדרג החברתי והוא נחשב לדחוי ומבוזה.¹³

12 מכת השחין היא אחת ממכות מצרים, זו שהחרטומים לא הצליחו לשחור: "ולא יָקְלוּ הַחַרְטוּמִּים לְעַמֵּד לְפָנַי מִשֶּׁה מִפְּנֵי הַשְּׁחִין כִּי תִהְיֶה הַשְּׁחִין בַּחַרְטוּמִּים וּבְכָל מִצְרִים" (שמות ט יא). שחין הוא נגע שהובא אל הכהן לבדיקה (ויקרא יג יח-ט). השחין נזכר גם כאחת מן הקללות שתבואנה על ישראל אם לא ישמעו בקול ה': "יִכְכֶּה ה' בְּשַׁחִין מִצְרִים... אֲשֶׁר לֹא תוּכַל לְהִרְפֹּא. יִכְכֶּה ה' בְּשַׁעֲוֹן וּבְקִמְהוֹן לְקַב" (דברים כח כז-כח).

13 מוכה השחין דחוי ומבוזה בכחנים הבאים – פטור מן העלייה לרגל: "מוכי שחין ופולפסין פטורין מן הראיה" (ירושלמי חגיגה פ"א ה"א, עו ע"א).

דחוי ובוזי: "[אמרו עליו על ר'] אליעזר בן הורקנוס כשבקש ללמוד תורה בטרשיץ... עלה לך אצל בן זכאי לירושלים. [עלה] ישב לו והיה בוכה. א"ל... מה אתה בוכה מה תבקש? א"ל ללמוד תורה. א"ל מימך לא נכנסת לבית הספר ולא למדת קריאת שמע ולא תפלה ולא ברכת המזון. א"ל לאו. עמד ולמדו שלשתן... עשה שמונה ימים ולא טעם כלום עד שעלה ריח פיו לפניו וטרדו מלפניו. וישב לו והיה בוכה. א"ל למה אתה בוכה. א"ל שהעמדתי [מלפניך] כאדם שהוא [מעמיד מלפניו] מוכה שחין" (אבות דרבי נתן נוסח ב פרק יג, מהדורת שכטר עמ' 31).

בזוי ומתועב: "אמר ר' יוסי: פעם אחת הייתי מהלך בכרך גדול של רומי, וראיתי קיסר שהוא רוכב על הסוס ועימו כל גדולי רומי, וראה תינוקת אחת בת ישראל מוכת שחין ומושלכת באישפה. כיון שראה אותה קיסר ירד מן סוסו והשתחוה לה, כעסו עליו כל גדולי רומי, אמרו לו, לזו בזויה ותעובה אתה משתחוה לה. אמר להם: אל ירע לכם, שכל מלכי אומות העולם עתידין להשתחוות להם" (סדר אליהו זוטא, מהדורת איש-שלום עמ' 199).

וראו מלך לעומת מוכה שחין: "משלו משל למה הדבר דומה, למלך כשר ודם שנשא בת מלכים, אמר לה עמדי והשקני כוס אחד, ולא רצת להשקותו, כעס עליה והוציאה מתוך ביתו, הלכה ונשאת למוכה שחין, אמר לה: עמדי והשקני כוס אחד, אמרה לו: ריקה, בת מלכים הייתי ונשאתי למלך, ועל שאמר השקני כוס אחד ולא רציתי להשקותו כעס עלי והוציאני מתוך ביתי" (פסיקתא רבתי, כה, מהדורת איש-שלום קלו ע"א).

ובכל זאת, אנשים היו מתחזים למוכי שחין כדי לזכות ברחמי הבריות ובצדקה: "ר' עקיבא אומר... והכורך סמרטוטין על עיניו ועל שוקיו ואומר: תנו לסומא ולמוכה שחין – סוף שהוא כורכן לאמתו" (אבות דרבי נתן הוספה ב לנוסח א פרק ג, עמ' 154).

לא פלא אפוא שאנשים נרתעו מלסייע למוכה השחין.

האם גם אבא תחנה נרתע ממוכה השחין? אין רמזים לכך בסיפור. הסיפור לא מעמיד את התמונה על רקע של דחייה, אלא על העדפת הצרכים האישיים. ייתכן שגם משפחתו של אבא תחנה היתה על סף רעב.

התגובה העמוקה של אבא תחנה "אני מחייב בנפשי", מחייבת אותנו לברר את השאלה האם מי שלא מסייע לעני חייב מיתה דיניי שמים?

כדי לברר שאלה זו נבחנו כמה סיפורים דומים המופיעים במסורת הארץ ישראלית, ונתמקד בדמותו של חסיד אחר: נחום איש גמזו.

עכשיו או לעולם לא

לסייע לעני או לתת לו צדקה, היא פעולה שכמעט תמיד קוטעת את רצף החיים. מבקשים מאיתנו משהו כשאנחנו עסוקים מאד, או בדיוק כשאין בידינו כסף. אנחנו נדרשים לוותר על דבר מה – על זמן או על ממון. כך היה גם בתקופת המשנה והתלמוד. וכאז, כן היום, נלווית למתן הצדקה תחושה קלה של אי-בהירות. האם העני באמת נזקק? או שמא הוא מתחזה? האם צריך לתת מייד? האם צריך לתת לכל אחד?¹⁴ ההלכה מחמירה במצוות צדקה:

מצות עשה ליתן צדקה כפי השגת יד, וכמה פעמים נצטוינו בה במצות עשה. ויש לא תעשה במעלים עיניו ממנו, שנאמר: "לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ירך" (דברים טו ז). וכל המעלים עיניו ממנה נקרא בליעל, וכאילו עובד עבודת כוכבים. ומאד יש לזהר בה, כי אפשר שיבא לידי שפיכות דמים, שימות העני המבקש אם לא יתן לו מיד, כעובדא דנחום איש גמזו (שולחן ערוך יורה דעה, סימן רמז סעף א).

את ההקבלה בין מניעת צדקה לשפיכות דמים לומדים מסיפור המעשה על נחום איש גמזו.

נחום איש גמזו היה רבו של ר' עקיבא. אף הוא נמנה עם החסידים הראשונים, ומסופר עליו שהיה "מלומד בניסים" (תעניתא כא ע"א). נחום איש גמזו היה ידוע כבעל

14 להלכה, אדם חייב לתת צדקה לעני שמבקש ממנו. אבל משום שקשה להבחין בין עני אמיתי למתחזה, וישנם מתחזים בין העניים, הרי בזכות הרמאים ניצלים מן העונש אלו שאינם נותנים צדקה לעני – ראו ירושלמי פיהא פ"ח ה"ח, כא ע"ב.

חוליים רבים, ואף היה מוכה שחין. את מומיו ואת סבלו תלה בעצמו. "אני גרמתי לעצמי", אמר להלמידיו המצרים על מצבו.¹⁵

נחום איש גם זו היה מוליך דורון לבית חמוי, פגע ביה מוכה שחין אחד,

– אמר לו: זכה עמי ממה דאית גבך.

– אמר ליה: מיחזר.

חזר ואשכחיה מית

והוה אמר לקיבליה: עייניה דחמונך ולא יהבון לך – יסתמיין, ידיה דלא פשטן מיתן לך – יתקטעון

רגלייא דלא רהטין מיתן לך – יתברן, ומטתיה כן.

סליק לגביה רבי עקיבה, אמר ליה: אי לי שאני רואה אותך כן.

– אמר ליה: אוי לי שאיני רואה אותך כן

– אמר ליה: מה את מקלליני?

– אמר ליה: ומה את מבעט בייסוריין? (ירושלמי פ"ה פ"ח ה"ח, כא ע"ב; שקלים פ"ה ה"ד).¹⁶

הדמיון לסיפור שלנו ברור. נחום איש גמזו, חסיד, מהלך בדרך, עסוק בצרכיו האישיים-המשפחתיים (שנראים פחות דחופים ובסיסיים מצרכיו של אבא תחנה). גם הוא, כמו אבא תחנה, פוגש במוכה שחין שפונה אליו ומבקש את עזרתו: הוא מבקש לאכול מהחבליה שנחום נושא.

ב"פרשת הדרכים" הפנימית של נחום הוא אינו מתלבט בין שתי דרכים.¹⁷ הוא אינו מסרב, אלא רק דוחה מעט את מתן העזרה, ודחייה זו עולה לעני בחייו. נחום חש שהוא אשם במוותו, וגזר על עצמו ייסורים.

ההתנהגות של נחום איש גמזו מפתיעה אותנו, פעמיים. בראשונה, על שחסיד אינו נענה מייד למצוקת העני הנוטה למות, ובשנייה על שגזר על עצמו עונש כה כבד.

הדמיון בין הסיפורים והתגובה החריפה של אבא תחנה – "ואם אני מניח את מוכה שחין אני מתחייב בנפשי" – מביאים אותי לחשוב שהסיפור על נחום איש גמזו היה ידוע למספר הסיפור שלנו. הוא רצה למנוע מאבא תחנה לחזור על השגיאה הגורלית. ואכן,

15 הביטוי "אני גרמתי לעצמי" מופיע בגירסה המקבילה המופיעה כבבלי, תענית כא ע"א.

16 תרגום: ... אמר לו: זכה עמי ממה שיש אתך. אמר לו: כשאחזור. חזר ומצאו מת. והיה אומר כנגדו: עינים שראו אותך ולא נתנו לך – יתעוורו, ידיים שלא פשטו לתת לך – יקטעו, רגליים שלא מיהרו לתת לך – ישברו. וכך הגיע לו. עלה אליו רבי עקיבה...

17 בגירסה המקבילה בתענית כא ע"א מתאר נחום איש גמזו כך: "בא עני אחד ועמד לי בדרך". זהו ביטוי נדיר בספרות חז"ל שבא לבטא הפרעה בדרך – ראו אבישר הרשפי, "לעולם יהא אדם רך כקנה ואל יהי קשה כארז", גשם, בעריכת הנ"ל, ישיבת שיח יצחק תשס"ד, עמ' 88 הע' 9; ועיין גם במאמרו של הרב שג"ר שם.

הדילמה הראשונה של סיפורנו נפתרה בהעדפת הצלת החיים הישירה על פני מצוקת המשפחה. נראה שיש כאן סיפור בבואה – הסיפור שלנו מתאים לסוגה – שיפוט לטובת גיבורו של סיפור הבבואה:

סיפורי בבואה מעוצבים במקרים רבים כדי להקל על הקורא לשפוט את דמויות

המקרא. ההשוואה בין סיפור המקור לבין סיפור הבבואה תמחיש לקורא איזו מן הדמויות חיובית מרעותה.¹⁸

בדילמה הראשונה של אבא תחנה החסיד מובעת התלבטות פנימית, אך המעשה החיצוני מתבצע כשורה: החסיד מתנהג כפי שציפינו. הוא אינו דוחה את הושטת העזרה, ואולי אפילו למד לקח ממעשה נחום איש גמזו. אנו חשים כמאמץ הנפשי הנדרש מאבא תחנה להעדיף את נשיאת מוכה השחין על נשיאת חבילתו. אבל, כמקובל אצל חז"ל, הסיפור אינו חושף בפנינו את רגשותיו של הגיבור – מה הוא חש כלפי מוכה השחין? מה הוא חש כלפי משפחתו – אין זה מעניינו של הקורא. הסיפור עוסק ברבדים "הגבוהים" של האישיות. בהתמודדות הפנימית שבתוכו אבא תחנה מאיים על עצמו שיתחייב בנפשו. הדילמה המובעת כאן אינה דילמה מוסרית פשוטה, שעניינה רק מצווה שבין אדם לחברו. כל עולמו הרוחני של אבא תחנה מוטל בכף המאזניים. תביעתו של העני יוצרת אצל אבא תחנה "חיץ עשן ביני ובין אלהים".¹⁹ בניסוח חיובי נאמר: הוא משתמש ב"אני העליון" שלו; ובלשונו של בעל האגדה: אבא תחנה, כביכול, יוצא מעצמו ו"ממליך" על עצמו את היצר הטוב.²⁰ אך האומנם? אכן, דאגה לעני היא פעולה של "יצר טוב",²¹ אבל האם דאגה למשפחה יכולה להיקרא בשם "יצר רע"?!

18 ראו זקובין (לעיל, הע' 1), עמ' 23-26.

19 מתוך שירה של זלדה "הקבצן הקיטע" (א). עיינו בהרחבה כנספח ב'.

20 השימוש בשורש מל"כ כמובן של עצה מכריעה מופיע פעמים מספר בתנ"ך: "וימלך לבי עלי" (נחמיה ה ז); "המלך אין קץ? אם יוצץ אבד?" (מכה ד ט); וכן בישעיה יט יא ובדניאל ד כד (אני מודה לאספ מאלו על הערתו).

21 יצר טוב ויצר רע נזכרים בספרות חז"ל בהקשר למלכות ולהמלכה: "אשרי משכיל אל ד' (תהלים מא ב). ר' אבא בר ירמיה בשם ר' מאיר אמר: זה שהו ממליך יצר טוב על יצר הרע. ייסא אמ' זה שהוא נותן פרוטה לעני" (ויקרא רבה לד א, מהדורת מרגליות עמ' תשעא).

"טוב ילד מסכן וחכם ממלך זקן וכסיל" (קהלת ד יג) – "טוב ילד מסכן וחכם זה יצר טוב... ולמה נקרא שמו חכם שהוא מלמד את הבריות לדרך ישרה. 'ממלך זקן וכסיל' זה יצר הרע, ולמה קורא אותו מלך? שהכל שומעין לו... 'כי גם במלכותו נולד רש', במלכות יצר טוב נולד רשותו של יצר הרע" (קהלת רבה ד יג).

"יצר הרע כיצד... בזמן שאדם מחמם את עצמו והולך לדבר זימה כל אבריו נשמעין לו מפני שיצר הרע מלך הוא על מאתים וארבעים ושמונה אברים. כשהוא הולך לירב מצוה התחילו מתעצלין לו כל אבריו מפני שיצר הרע שבמעיו מלך הוא על מאתים וארבעים ושמונה אברים שבאדם ויצר טוב אינו דומה אלא למי שהוא חבוש בבית האסורין שנאמר 'מבית הסורים יצא למלוך' (קהלת ד' י"ד) 'זה יצר טוב' (אבות דרבי נתן נוסחא א פרק טז, מהדורת שכתר עמ' 61).

דילמה ראשונה – יצר טוב/יצר רע

גם הבנת המושגים "יצר טוב" ו"יצר רע" בהקשר לסיפורנו תתרום להבנת משמעות הכללית. אין זה המקום לדון במכלול ההשתמעויות של המושגים, ודי שנאמר שיצר הרע כאן מייצג את המקום האנוכי-האישי, הדאגה של האדם לעצמו. רמז להבנה זו נוכל למצוא אולי בבראשית רבה: "נחמן בשם ר' שמואל: 'הנה טוב מאד' זה יצר טוב, 'והנה טוב מאד' זה יצר הרע. וכי יצר הרע טוב מאד הוא? אתמהא, אלא שאלולי יצר הרע לא בנה אדם בית ולא נשא אשה ולא הוליד בנים" (פרשה ט ז, מהדורת תיאודור ואלבק עמ' 72). יצר הרע מזוהה כאן עם יצר הקיום. אבא תחנה, באופן אינסטינקטיבי, דאג לטובת אשתו, ביתו ובניו. יצרים הם כוחות החיים. בזמן מסוים, במקום מסוים, בהקשר מסוים – יצר טוב הוא; ובהקשר אחר – רע הוא. על פי סיפורנו יצר רע יהפוך לטוב באותו מקום, זמן מועט לאחר מכן. ובמילים ברורות יותר: לאחר שאבא תחנה יציל את מוכה השחין, תהפוך הדאגה למשפחתו מיצר רע ליצר טוב.

אבא תחנה פתר את הדילמה הראשונה שלו על פרשת דרכים: הוא "המליך יצר טוב על יצר רע והכניסו למוכה שחין לעיר". הוא עשה את המעשה הנכון, הציל את חיי מוכה השחין; הוא פעל לפי סדר העדיפויות הנכון.

דילמה שנייה – ונכנס עם דמדומי חמה

כעת פנוי אבא תחנה לדאוג למשפחתו: "ובא ונטל את חבילתו ונכנס עם דמדומי חמה". אבל השבת הקרבה מונעת מאיתנו את ה"הפיראנד" המיוחל. מימד הזמן הכניס משתנה חדש לתמונה. כאן חל המפנה המפתיע: מסתבר לנו שאבא תחנה לא ויתר על חיו האישיים.

הדילמה השנייה של הסיפור נפרשת לפנינו. למרות שהשבת מתקרבת ושעת הדמדומים הגיעה, אבא תחנה הסתכן בספק חילול שבת, ושב ליטול את חבילתו. כבר ראינו בתחילת הדברים שאחת המצוות שהחסידיים הראשונים נהגו בהן חומרה יתירה הייתה שמירת שבת.²² היינו מצפים מחסיד שיקפיד לפניו משורת הדין, יסמוך על הקב"ה שימציא לו פרנסה אחרת ויוותר על חבילתו בשעה של "דמדומי חמה".

22 חסידים החמירו על עצמם אפילו במחשבה על מלאכה האסורה בשבת: "מעשה בחסיד אחד שיצא לטייל בכרמו בשבת וראה שם פירצה אחת וחשב לגדרו במוצאי שבת. אמר: הואיל וחשבתי לגדרה איני גודרה עולמית. מה פעל לו הקב"ה? זימן לו סוכה אחת של נצפה ועלת לתוכה וגדרתא ממנה היה ניוון וממנה היה מתפרנס כל ימיו – ירושלמי שבת פט"ו ה"ג, טו ע"א (וכן מקבילות: שבת קנ ע"ב; ויקרא רבה לד טז, עמ' תחטו; פסיקתא רבתי, כג, קטז ע"ב).

בדילמה הראשונה התלבט אבא תחנה בין שתי פעולות, להניח את החבילה או להניח את מוכה השחין. אנחנו, הקוראים, הופתענו מן ההתלבטות ולא הופתענו מן המעשה. בדילמה השנייה אין התלבטות שלפני המעשה. אבא תחנה יוצא שוב מן העיר, נוטל את חבילתו ונכנס העירה "עם דמדומי חמה". הפעם הקוראים מופתעים מחוסר ההתלבטות ומן המעשה. השעה כבר איננה "ערב שבת עם חשיכה" – זוהי שעת הדמדומים, שעה של צבעים אדומים ברקיע, שעת השקיעה. זוהי שעת "בין השמשות", שהיא ספק יום ספק לילה.²³

האם נכנסה כבר השבת? המספר אינו מפרש לנו, אבל המעשה של אבא תחנה נראה חריג. את מעשה הצדקה שלו עשה אבא תחנה בצנעא, בעוד שאת ספק חילול השבת עשה בפרהסיא: "הכל תמהין ואומרים: זה הוא אבא תחנה חסידא?!" אנשים מציצים מן החלונות ואומרים זה לזה: האם ייתכן ש"הרב נוסע בשבת"? או שמא אלו רק הרהורי הלב של אבא תחנה שחש שעניי הכל נעוצות בו, לא מאמינות. כעת, לאחר המעשה, מגיעה שעת ההתלבטות: "אף הוא הרהר בלבו ואמר: שמא חללתי את השבת?" הוא מייסר את עצמו.

אנחנו, הקוראים, מקבלים מייד תשובה לשאלה. הביטוי "באותה שעה" מצביע על כוונה משמים – אבא תחנה מקבל אות: "באותה שעה הזריח הקב"ה את החמה".

המספר מתאר את זריחתה המיוחדת של השמש עם כניסת השבת, ומצטרף לתיאור פסוק המבאר לקורא את משמעות האירוע. השמש של שעת השקיעה הופכת לשמש שמרפאה חולים (מוכי שחין ואולי גם מתייסרי נפש...) ומביאה צדקה (לעני מרוד, ולחסיד ולמשפחתו) שכן: "זורחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה".²⁴

סיפורי חז"ל רבים מסתיימים בציטוט פסוק מן המקרא, כפי שמסביר יונה פרנקל:

לפסוק יש תפקיד סטטי: לגיבור יש השקפה דתית-מוסרית יציבה וכאשר הוא נפגש עם פסוק, הוא יפרש אותו בהתאם להשקפתו – לעיתים לפי פשוטו ולעיתים הוא ידרוש אותו...²⁵

23 ראו אנציקלופדיה תלמודית, ערך בין השמשות, ג, עמ' קכב טור 2.

24 פעמים מופיע הפסוק ממלאכי במקורות חז"ל כשהוא קושר את המוטיבים העיקריים של סיפורנו: שבת, שמש, עני חולה, צדקה. בפעם הראשונה, כמשמעו, חום השמש הוא הירפא של העניים: "זאמר רבי יצחק: שמש בשבת – צדקה לעניים, שנאמר 'זורחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא' (תענית ח ע"ב).

בפעם השנייה הופכת השמש למטאפורה לצדקה ומוסיפה לנו מוטיב נוסף מן הסיפור, שכו בעולם הזה ובעולם הבא: "זורחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה" – מהו שמש צדקה ומרפא? אותה צדקה שעשיתם עם עניים עומדת וזרחה לכם, ומרפאה אתכם ביום הדין הגדול" (מדרש תהלים מא ד, מהדורת כובר עמ' 260).

25 ראו פרנקל (לעיל, הע' 2), עמ' 207.

בסיפורנו הפסוק לא מובא על ידי הגיבור, אלא המספר מביאו כדי לשכנע את הגיבור בצדקת מעשיו.

בשעת בין הערביים, כשיש עננים בשמים, נדמה לעיתים שהשמש כבר שקעה.²⁶ המספר בחר לעצב את האירוע כהזרחה מיוחדת של השמש על ידי הקב"ה. האם השמש בשמים עמדה מלכת? נראה שאין צורך לפרש כך את הסיפור.²⁷ יש כאן עדות ליחסים קרובים של החסיד עם הקב"ה; מעשיו יוצרים מערכת יחסים הרמונית עם הקב"ה. מי שהוא ירא אלהים ובעצמו מרפא חולים ועושה צדקה "מגיע לו" שהשמש, "הממונה" מטעם הקב"ה על הצדקה ועל המרפא, "תתגייס לטובתו" – לא תשקע עדיין, ותעניק מזור גם לגופו ולנפשו. יש כאן מעין תוצאה טבעית. ייתכן שהיתה בכך גם תשובה לתמהים "הזהו אבא תחנה חסידא?!", אך בעיני המספר אין זו עובדה הראויה לציין. אבא תחנה לא ביקש נס; אין הסיפור מפאר "את כוחו", והצופים לא מתפעלים מכוח זה. האירוע הניסי מתואר בסיפור בלשון המעטה, כתוצאה טבעית, והוא ממש כבחינה של היחסים בין אבא תחנה לאלוהיו. מכיוון שהחסיד עשה את רצונו של הקב"ה, אף הקב"ה נענה לו ועשה את רצונו. יש כאן תיאור של הרמוניה בין האדם החסיד לבין המציאות הטבעית המבטאת את רצון הקב"ה.

אך גם כאן לא מסתיים סיפורנו בסוף טוב. החסיד, כדרך החסידים הראשונים, החמיר על עצמו.

הדילמה השלישית – תאמר שלא נתקבל שכרי?

הגענו אל הדילמה האחרונה של הסיפור. גם דילמה זו, כמו הקודמת, מצוינת כהתלבטות פנימית: "באותה שעה הרהר בלבו". אבא תחנה זכה באות, אך הוא לא שמח: "באותה שעה הרהר בלבו, ואמר: תאמר שלא נתקבל שכרי?".

גם אנו מהרהרים בליבנו: אם החמה שזורחת בשעת הדמדומים אינה שכר הולם למעשה צדקה עם מוכה שחין ולתמיכה ב"עניי ביתך" – אם כך, שכר מהו? ניתן לפרש את תגובת אבא תחנה בשתי דרכים. האחת, אבא תחנה ראה בזריחת השמש מעשה נס, וכפי שציינו בפתח דברינו, חסידים הראשונים היו מלומדים בניסים. אך

26 בסיפור הירוע על נקדימון בן גוריון המופיע בתענית יט ע"א-ע"ב, הרגע המכריע הוא שקיעת החמה. כשנרמה ש"כבר שקעה חמה" וההגמון ניצח, התפלל נקדימון לנס; והמספר מציין זאת במפורש: "מיד נשבה הרוח ונחפורו העבים זרחה החמה", הנס הוא בעצם פיזור העננים – בעקבות התפילה ולא כשינוי מעשי בראשית. הנס הוא כעתו ותודה לפרופ' שגאן על הערתו.

27 "חכמים מעוניינים היו יותר מאשר כמעשה הנס כהבלטת העובדה, שעושה הנס הוא הקב"ה" – ראו אפרים א' אורבך, חז"ל – פרקי אמונות ודעות, ירושלים תשל"ו, עמ' 87. וראו בהרחבה יונה פריגל, עיונים בעולמו הרוחני של סיפור האגדה, תל אביב תשמ"א, עמ' 23-35.

אבא תחנה לא ראה עצמו ראוי לנס על מעשה שהוא קרוב לחילול שבת; הוא, כביכול, "הטריח את קונו" שלא לצורך.²⁸ ועל כן היה מודאג.

על פי הפירוש השני אבא תחנה ראה באות מתן שכר בעולם הזה, וחשש שמא הוא איבד את שכרו בעולם הבא. חשש דומה אנו מוצאים אצל אחד החסידים הראשונים, ר' חנינא בן דוסא, שהיה עני מרוד, וכשזכה, בזכות תפילתו, בעושר, ראה בעושר זה חלק משכרו בעולם הבא. מכיוון שלא רצה להמעיט את שכרו בעולם הבא, התפלל לקב"ה שייטול חזרה את עושרו.²⁹

גם ר' שמעון בן יוחאי ביקש לא להמעיט את השכר בעולם הבא:

מעשה בתלמיד אחד של ר' שמעון שיצא לחוצה לארץ ובא עשיר,

והיו התלמידים רואין אותו והיו רוצין לצאת לחוצה לארץ.

ידע ר' שמעון והוציאם לבקעה שעל פני מרון עירו, ונתפלל לפני הקב"ה,

ונתמלאת הבקעה דינרי זהב,

אמר להם: מי שמבקש ליטול יטול,

אלא היו יודעים שכל מי שהוא נוטל עכשיו, מתוך חלקו של עולם הבא הוא נוטל,

שאינ מתן שכרה בעולם הזה, אלא לעולם הבא הוי: "ותשחק ליום אחרון"

(תנחומא בובר פקודי ז, סו ע"א-ע"ב).

בשני הסיפורים שהבאתי מדובר בשכר חומרי – החומרי ביותר – בזהב. אבא תחנה לא קיבל שכר חומרי, ונראה שהוא ראה באות, בשכר הרוחני, חלק משכרו בעולם הבא, וגם בשכר הרוחני לא רצה לפגום.

אך הפעם זכה אבא תחנה לבת-קול, כלומר לקשר אינטימי עם הקב"ה. הקב"ה לא ציין את מעשיו הטובים ואת מסירות הנפש שלו, אך שלח אותו אל משפחתו, אל סעודת השבת. הסיפור מדבר על הדברים הקטנים ביותר: ארוחה טובה, יין משובח ושמחת הלב. נראה שהפסוק רומז כאן על סעודת השבת שאבא תחנה חסידא הלך לסעוד עם משפחתו.

28 ועיינו גם יפעת מור, "סיפורי רבי יוסי דמן יוקרת", ספרות אגדה ב (תשס"ד), עמ' 124-130. ר' יוסי דמן יוקרת התרעם על הנס וגזר מוות על בנו: "בני, אתה הטרחת את קונך להוציא תאנה פרותיה שלא בזמנה – יאסף שלא בזמנו". וברמו הגענו שוב אל מצב של "מתחייב בנפשו" שמאפיין את הדילמה הראשונה בסיפורנו.

29 "אמרה ליה רביהו: עד אימת ניוול ונצטער כולי האי? אמר לה (ר' חנינא בן דוסא): מאי נעביד? בעי רחמי דניתבו לך מידי. בעא רחמי, יצתה כמין פיסת יד ויהבו ליה חד כרעא דפתורא דדהבא (רגל של שולחן מזהב). חויה בחלמא עתידי צדיקי דאכלי אפתורא דדהבא דאית ליה תלת כרעי. ואיהו אפתורא דתרי כרעי, אמר לה: ניחא לך דמיכל אכלי כולי עלמא אפתורא דמשלם ואנן אפתורא דמיחסר? אמרה ליה: ומאי נעביד? בעי רחמי דנשקלינהו מינך. בעי רחמי ושקלוהו, תנא: גדול היה נס אחרון יותר מן הראשון. דגמירי: דמיהב יחי, מישקל – לא שקלי" (תענית כה ע"א).

בת-הקול משתמשת בפסוק מקהלת, והקשר לפסוק זה הוא הסיבה להימצאות הסיפור במדרש קהלת רבה. נביא את הפסוק עם שני הפסוקים הקודמים, ונססה להבין את הפסוק מתוך הקשרו:

כִּי חַיִּים יוֹדְעִים שִׁמְתוּ וְהַמֵּתִים אֵינָם יוֹדְעִים מְאוּמָה וְאֵין עוֹד לָהֶם שְׂכָר כִּי נִשְׁפָּח וְכָרְם. גַּם אֶהְבֶּתֶם גַּם שִׁנְאַתֶּם גַּם קִנְאַתֶּם כְּכָר אֶבְדָּה וְחֶלֶק אֵין לָהֶם עוֹד לְעוֹלָם בְּכָל אֲשֶׁר נַעֲשֶׂה תַחַת הַשָּׁמַשׁ. לֶךְ אֲכַל בְּשִׂמְחָה לְחֶמֶךְ וְשִׂתָּה בְּלֶב טוֹב יִינֶךָ כִּי כָּבֵר רָצָה הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֶׂיךָ (ט ה-ז).

בעל קהלת מדבר תחילה על אנשים הפוכים מדמותו של אבא תחנה, על רשעים שאינם מאמינים בחיים שלאחר המוות ובשכר בעולם הבא. לאלה "חלק אין להם עוד לעולם"; אבל צדיקים כמו אבא תחנה יש להם שכר בעולם הבא וגם ציווי למצות את חיי העולם הזה.³⁰

המסר שבעל האגדה מעביר לאבא תחנה חסידא, ודרכו אלינו, הוא שלילת הסיגופים הגופניים וחיבוטי הנפש. המסר אינו מצדד בדרכו הקיצונית של נחום איש גמזו. כאילו בעל האגדה אומר אל תחמיר כל כך עם עצמך; מעשיך רצויים. ולאחר ההתלבטויות הקשות מותר לך לחיות גם במובן הפשוט של המילה. השתדל ליהנות מסעודה בחיק המשפחה, מאוכל טעים, מכוסית יין טוב. כפי שפותחת הפרשה שבה מופיע סיפורנו בקהלת רבה: "ובשעה שישאל נפטרין מבתי כנסיות ומבתי מדרשות, בת קול יוצאת ואומרת 'לך אכול בשמחה לחמך' – כבר נשמעה תפלתכם לפני כריח ניחוח" (קהלת רבה ט א ז).

סיכום

הסיפור הקצר שלנו עוסק בדילמות ערכיות; המתח בין ההכרעות השונות מתאפיין גם בניגודים הרבים שהסיפור מציב בפנינו, כפי שאסקור להלן.

זמן: הסיפור מתרחש בזמן האינטנסיבי והמתקצר שבין חול לשבת, בין חול לקודש. המספר משתמש במילים "חשיכה" ו"חמה", "דמדומי חמה" ו"הזריח את החמה".

מקום: גיבור הסיפור עובר מן המרחב הפתוח והלא מוגדר, אל מקום יישוב שפועלים בו הכללים הברורים ובו מתפקדות המוסכמות – אל עירו.

גיבורי הסיפור: מוצגות בפנינו שתי דמויות. האחת: אדם חסר כל, עני מרוד, חסר ישע, אינו מסוגל לדאוג לצרכיו הבסיסיים ביותר, נמצא בתחתית המדרג החברתי, בזוי

30 "לך אכול בשמחה" – אבל אתה הצדיק שכבר רצה הקב"ה מעשיך הטובים ותוכה לעולם הבא לך אכול בשמחה" – רש"י שם.

ונוטה למות, הלוא הוא מוכה השחין. הוא סביל לחלוטין: מוטל בפרשת דרכים, וכוחו עומד לו רק לבקש צדקה מאבא תחנה. ולעומתו – חסיד. ייתכן שאף הוא עני מרוד, אבל כוחותיו נתונים לא למאבק הישירות קיומי, אלא לעבודת ה' הרוחנית שלו. הוא מתלבט בשאלות מוסריות. הוא דמות מופת. בני עירו התמהים מרמזים על כך.

מושגי מפתח וניגודים: גם המושגים יוצרים לנו מפה של ניגודים. מוכה השחין מוטל בפרשת דרכים. אבא תחנה נקרע בין יצר טוב ליצר רע. הדילמה הראשונה עוסקת בשאלה של חיים ומוות: האם יציל אבא תחנה את חיי מוכה השחין, או לא? האם ימות העני וגם אבא תחנה "יתחייב בנפשו", כפי שאירע לחסיד אחר – נחום איש גמזו? ההתלבטות מכונה "יצר רע/יצר טוב". ניגוד נוסף יש במעשיו של אבא תחנה. בעת שעמד מול הדילמה המוסרית הראשונה שלו הוא היה לבדו מול מוכה השחין, ואילו לא לקח אותו, כמו שיש להניח שרבים מבני העיר שעברו בדרך לפניו והתעלמו ממצוקתו, איש לא היה יודע על כך מלבד מוכה השחין עצמו (אם היה נותר בחיים עד מוצאי שבת). הדילמה המוסרית השנייה של אבא תחנה הוכרעה בפרהסיה, אך ללא התלבטות פנימית. אבא תחנה העדיף את פרנסת בני משפחתו על מנהג החסידות שלו והקפדתו בהלכות שבת "ונכנס לעיר עם דמדומי חמה" כשחבילתו על שכמו, אל מול עיניהם התמהות של "כל" בני עירו, ובכך עלול היה לאבד את הערכתם.³¹ אבל השיח של אבא תחנה מופנה פנימה ולא החוצה. עובדה זו מודגשת בשיח הפנימי שהוא מנהל שלוש פעמים בסיפורנו הקצרצר, וכן בכיטוי המיוחד "הרהר בלבך", המופיע פעמיים, ומדגיש את התהליכים הפנימיים העוברים עליו.

מידת החסידות של אבא תחנה נרמזת גם בהתייחסות האחרונה שלו. הוא דאג שמה על ידי הנס שאירע לו כבר קיבל את שכרו בעולם הזה, והרי כל מעשיו היו לשם שמיים. אין הוא רוצה לקבל שכר בעולם הזה, אלא בעולם הבא בלבד.

הפסוק האחרון המסכם את הסיפור מופנה לא אל הקורא הממוצע, אלא אל אבא תחנה ודומיו, החסידים, הנוהגים לפני משורת הדין ומרבים לייסר את עצמם. אליהם פונה הדרשן ואומר "לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך" – חיה בטוב בעולם הזה; "כי כבר רצה האלהים את מעשיך" – נתקבל שכרך בשני העולמות.

המילים האחרונות נאמרות בשם האל. ומה תהיה הפעם תגובתו של אבא תחנה חסידא?

31 ראו קוסמן (לעיל, הע' 10), עמ' 95.

נספח א

רוברט פרוסט

הדרך שלא נבחרה

תירגמה: עדנה אולמן-מרגלית

שתי דרכים נפרדו ביער עבות
לא שתיהן בשבילי; הצרתי על כך
נעצרתי מולן לזמן ממושך
לארכה של אחת הרחקתי ראות
עד לנקודה פתולה שבסבך

לשנייה אז פניתי, כמותה מפתה
ואולי כמעט מצודדת יותר
רמוסה קצת פחות, כך לי נדמתה
עשביה שעליה פחות עבתה –
בעצם דמו הן כמעט בלי הכר

בשתיהן כאחת ריצד שם האור
על מרבד בתולי של עלי השלכת
או אמרתי, לזו יום אחד עוד אחזר!
אך לא: שכן דרך נמשכת
ידעתי, מכאן לא אשוב עוד ללכת
כרבות הימים, בשנים הבאות
איאנח בחזרי לספר איך אי-שם
משתי הדרכים שביער עבות
בחרתי בזה שהלכו בה פחות
ופה הרי כל ההבדל בעולם.

הארץ, תרבות וספרות 13.12.2002

במבט ראשון נראה שירו הנודע של פרוסט כעוסק בנושא שלנו: הכרעה על פרשת דרכים. בקריאה שנייה נגלה שהחיים של פרוסט אינם חיים של "עובד ה'". הם חיים קלים יותר, נינוחים, משולים לטיול ביער, וקנה המידה לבחירת דרך בחיים הוא "שהלכו בה פחות". פרוסט, להבדיל מאבא תחנה חסידא, אינו מתלבט בהכרעות מוסריות והחלטות כמעט אקראיות. הוא הולך בדרך שנראית לו "כמעט מצודדת יותר". ובלשונו של הלל

הזקן: "למקום שלבי אוהב לשם רגלי מוליכות אותי" (אבות דרבי נתן, גוסס א פרק יב, עמ' 55).

בדומה לאבא תחנה יודע פרוסט שהחלטתו גורלית: בחירה אחת עשויה להכריע את החיים, ואין דרך חזרה – "מכאן לא אשוב עוד ללכת". הבחירה מלווה בתחושת החמצה קלה: "איאנח בחזרי לספר". בדומה לאבא תחנה הוא בוחר "בזו שהלכו בה פחות". מה הביא לבחירתו – לא נדע. גם אבא תחנה לא בחר בדרך הרבים – הן כל ההולכים בדרך לפני אבא תחנה התעלמו ממוכה השחין. גם הבחירה לשוב לקחת את החבילה אינה מאפיינת את רובנו החוששים מתגובה דוגמת: "והיו הכל תמהין ואומרים: זה הוא אבא תחנה חסידא?!". הוא הלך בדרך "שהלכו בה פחות".

ובכל זאת "כל ההבדל שבעולם" – תחושה של דין וחשבון מוסרי, יהודי כל כך, עומדת בלב סיפור האגדה, זה שלנו, ורבים כמותו.

נספח ב': פרשת דרכים

המושג: פרשת דרכים אינו מופיע בתנ"ך אלא בספרות חז"ל. בתנ"ך ישנם כמה ביטויים המתפרשים כפרשת דרכים: תמר, כלתו של יהודה ישרה ב"פתח עינים" (בראשית לח טו), ורש"י מפרש שם: "ויחשבה לזונה" – לפי שיושבת בפרשת דרכים.

פרשת דרכים כצומת פנימית-ערכית מופיעה באופן דומה לענייננו במלכים א' י"ח כ"א: "וַיֵּשֶׁב אֱלִיהֶוּ אֶל כָּל הָעָם וַיֹּאמֶר: עַד מַתִּי אַתֶּם פֹּסְחִים עַל שְׁמֵי הַסְּעָפִים אִם ה' הָאֱלֹהִים לָכֹו אֶחְרִיו וְאִם הַבַּעַל לָכֹו אֶחְרִיו וְלֹא עָנֹו הָעָם אֹתֹו דָּבָר".

פרשת דרכים בספרות חז"ל מציינת מקום להשגת מידע – או בלשונו, רכילות – למשל בכבא בתרא קכג ע"א; או כמקום סכנה: בפרשת דרכים אורכים הליסטים – ראו בראשית רבה כב ד, עמ' 211; סנהדרין עב ע"א.

פרשת דרכים היא המקום שמתפרשת הדרך:

אדם יכול להלך באישון לילה ואפילה, ולהתיירא מן הקוצים ומן הפחתים ומן הברקנים ומחיה רעה ומן הליסטיין, ולא לדעת באיזה דרך הוא מהלך, אם מזדמנת לו אבוקה של אור ניצל מן הקוצים ומן הפחתים ומן הברקנים, ועדיין מתיירא מחיה רעה ומן הליסטיין ואינו יודע באיזה דרך מהלך, כיון שעלה עמוד השחר ניצל מחיה רעה ומן הליסטיין, ועדיין אינו יודע באיזה דרך מהלך, הגיע לפרשת דרכים ניצל מכולם (סוטה כא ע"א).

לעיתים פרשת דרכים אינה מביאה להתבהרות הדרך, כמו בסיפור הנודע על ר' יהושע (עירובין נג ע"ב). פרשת דרכים "רוחנית", שההולך בה בוהר בדרך אך אינו בטוח עד רגע מיתתו אם בחר בדרך הנכונה, מופיעה בסיפור פטירתו של ריב"ז:

וכשחלה רבי יוחנן בן זכאי, נכנסו תלמידיו לבקר. כיון שראה אותם התחיל לבכות. אמרו לו תלמידיו: נר ישראל, עמוד הימיני, פטיש החזק, מפני מה אתה בוכה? אמר להם: אילו לפני מלך בשר ודם היו מוליכין אותי, שהיום כאן ומחר בקבר, שאם כועס עלי – אין כעסו כעס עולם, ואם אוסרני – אין איסורו איסור עולם, ואם ממיתני – אין מיתתו מיתת עולם, ואני יכול לפייסו בדברים ולשחרו בממון – אף על פי כן הייתי בוכה; ועכשיו שמוליכים אותי לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא... שאם כועס עלי – כעסו כעס עולם... ואיני יכול לפייסו בדברים ולא לשחרו בממון; ולא עוד, אלא שיש לפני שני דרכים, אחת של גן עדן ואחת של גיהנם, ואיני יודע באיזו מוליכים אותי – ולא אבכה?! (ברכות כח ע"ב).

נספח ג': הקבצן הקיטע

ומה הרגיש מוכה השחין? לא נגענו בעולמו משום שהמדרש לא עסק בכך כלל. המדרש לא גילה לנו גם מה חש אבא תחנה כלפי סבלו של מוכה השחין. באופן מופלא מגלה לנו זלדה עולם פנימי קרוב כל כך לסיפורנו, תוך שימוש בתמונות מן האגדה שלנו. השמש הנסתרת והמתגלה, העני שאינו יכול להלך ברגליו, החיים של השניים – הנותן והתובע – המוטלים על הכף ומתחייבים בנפשם, האני לעומת האחר, האני לעומת האל – וכל אלו מתרחשים בשעת הדמדומים...

הקבצן הקיטע (א)

הקבצן הקיטע בוכה,
בכיו מכסה את עין השמש,
מסתיר את הפרחים.
בכיו –
חין עשן ביני ובין אלהים.
הקבצן הקיטע תובע
שאטיל כל חיי
אל כפו –

את הנגלות ואח הנסתרות,
את כל שעלול היה לבוא
את כל שעתידי להיות.

הקבצן הקיטע תובע
שאתן לו לאכל
מן הפרמל שבנפשי ומן הים,
מזריחות החמה –
ומן ההומות שבי.
הקבצן הקיטע יורק בפני –
על שלא שכחתי את עצמי,
על שלא מתי.

בוזו צודק.
לנקדה הפנימית, השקטה,
שקימת גם בלב האובד,
לציר האלמות שקנים גם בלב המטרף,
לא הושטתי את כלי.
שכחתי כמעט שגם הוא, העני,
בן משפחה לשמש,
שגם נפשו תהפך לשושנה
בדמדומים.

שירי זלדה, הקיבוץ המאוחד תשמ"ה, עמ' 37